

K R O N I K A

ISSN 1392–1681

Georg Sørensen paskaitos VU TSPMI: apie pasaulio tvarką 2011 m. ir naują demokratizacijos kvėpavimą

„Tai privertė mane prisiminti, koks senas esu“, – pasakė profesorius Georgas Sørensenas po to, kai jį ir ilgą jo išleistų knygų bei kitų publikacijų sąrašą į Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutą (VU TSPMI) susirinkusiems studentams bei svečiams pristatė instituto dėstytoja Dovilė Jakniūnaitė. Tačiau pilnut pilnutėlę auditoriją svečias patikino, kad apie tai tikrai nešnekės. Ilgai netrukdamas jis įvardijo savo dviejų paskaitų temas ir pagrindines idėjas.

Georgas Sørensenas šiuo metu dirba Aarhuso (Danija) universitete. Profesorius yra parašęs 15 knygų ir apie šimtą straipsnių tarptautinių santykių ir vystymo(si) tematika. Jo tyrimų sritys apima tarptautinės bendruomenės, demokratijos ir darnios plėtros, liberalios pasaulio tvarkos perspektyvų, valstybės transformacijos ir jos padarinių tarptautiniams santykiams analizę.

Sausakimšoje VU TSPMI didžiojoje konferencijū salėje pradėdamas pirmąją paskaitą „Pasaulio tvarka 2011“ (*World Order 2011*), prof. G. Sørensenas pateikė bene svarbiausią ir gal kiek akivaizdų faktą, kad „pasaulio tvarka“ yra miglota sąvoka, kurią apibūdinti ir nustatyti nėra taip paprasta. Kai kalbame apie šią sąvoką, pirmiausia į galvą ateina mintis, kad tai „valdančiųjų“ ir „valdomųjų“ išsidėstymas pasaulinėje valstybių politinėje sistemoje. Joje implikuojamas

klasikinis valstybės, kaip svarbiausio žaidėjo sistemoje, vaidmuo, tačiau svečias prideda, kad kitų kylančių ir ambicingų modernios politikos veikėjų vaidmuo yra labai svarbus ir jo reikšmė nuolat didėja. Tai apsunkina šiandieninės „pasaulio tvarkos“ sąvokos apibūdinimą, ypač lyginant su Šaltojo karo metais. Taip pat svečias pabrėžė stiprėjančią kultūrų bei tapatybių įtaką šiuolaikinei politikai ir iškėlė klausimą, kokios mes iš tikrųjų tos tvarkos norėtume. Naujos „pasaulio tvarkos“ sąvokos suformulavimą dar labiau sunkina tai, kad prie jos klijuojamos tokios negatyvios etiketės kaip „susidūrimas“ (S. Huntingtono vartota sąvoka „civilizacijų susidūrimas“), „sugrįžimas“, „karas su terorizmu“ ar „artėjanti anarchija“.

G. Sørensenas, nusakydamas savo naujos „pasaulio tvarkos“ vaizdą, rėmėsi, jo manymu, keturiomis pagrindinėmis jos dimensijomis: karo ir taikos, globalios ekonomikos, globalaus valdymo ir tarptautinių institucijų bei globalios aplinkos. Kiekviena šių dimensijų turėjo ir gerų, ir blogų naujienų.

Aiškindamas pirmąją, jis pasidžiaugė, kad karai tarp konsoliduotų valstybių eina į nebūtį, tačiau priminė, jog juos pakeičia kartais pernelyg plačiai kai kurių politikų eskaluojama kova su pasauliniu terorizmu, kuris, pasak G. Sørenseno, nėra naujoji egzistencinė pasaulio grėsmė, ar silpnosios valstybės (angl. *weak states*) ir jų vidaus konfliktai, kurie iš dalies yra kolonializmo, tačiau labiau siaurų patrimonialistinių grupuočių valdžios protegavimo padarinys. Taip pat nerimauti verčia ir neaiškumas, kokią kelią pasirinks tokios valstybės kaip Kinija ar dabar po visuotinių protestų ir perversmų gyvenančios Šiaurės Afrikos valstybės. Nėra jokios taisyklės, kad viskas vystysis demokratiniu bei visuotinai Vakarų pasaulio pripažįstamu keliu. Valstybių raida neturi ir negali turėti jokio libreto.

Kalbėdamas apie antrąją – globalios ekonomikos – dimensiją, G. Sørensenas pabrėžė, kad visos valstybės žengia daugiau ar mažiau kitų valstybių jau išmintu ar pačių savo minamu kapitalistinės ekonominės sistemos keliu, skatina tarpusavio priklausomybę ir siekia iš jos gauti naudos. Problema ta, kad valstybių kapitalizmo išsivystymo

lygis yra nevienodas. Taip pat tai, kad silpnosios valstybės negali lengvai pasinaudoti kapitalizmo teikiama nauda, nes neturi ką pasiūlyti. Pirmiausia reikia stiprinti vidaus rinką, nes, tik turėdamas veikiančią sistemą šalies viduje, galėsi „brautis“ į tarptautinę. Kapitalizmo principas – jeigu nori sėkmingai varžytis liberaliojoje rinkoje, privalai ką nors pasiūlyti, jei neturi – negalėsi turėti iš jos naudos. Be to, svečias pažymėjo, kad kapitalistinė sistema yra linkusi į krizes – iš pradžių nekilnojamojo turto krizė, vėliau finansų burbulas, o galiausiai ir nacionalinės valstybių skolos. Reziumuodamas pridėjo, kad visos šios problemos yra iš tiesų sunkiai įveikiamos. Tačiau nereikia tikėtis, kad kapitalizmas mirs, jis ir toliau gyvuos, tačiau norint viską išspręsti, reikės susidoroti su jo spekuliatyvumu.

Pabrėždamas globalaus valdymo ir institucijų svarbą, G. Sørensenas išskyrė tai, kad šiuo metu pasaulyje esama plataus puikiai koegzistuojančių tarptautinių, specialiųjų ir regioninių institucijų tinklo. Tai rodo, kad dauguma valstybių yra linkusios bendradarbiauti tarpusavyje siekdamos bendros gerovės, o visa tai skatina tarptautinės visuomenės raidą. Tačiau ir čia nesunku įžvelgti įtampą. Pirmiausia, tarptautinės organizacijos yra akivaizdžiai nepajėgios išspręsti ekonomikos krizių, kurios lyg ir neturi sienų, kartu turėtų būti tokių organizacijų prevencinio darbo prioritetas. Jos taip pat negali išspręsti silpnų šalių problemų, nors tai organizuotai bandoma daryti jau ne vieną dešimtmetį. Be to, vis dar akivaizdus Jungtinių Amerikos Valstijų siekis dominuoti ir Vakarų pasaulio vienašališkumas, palaikomas tokių organizacijų kaip Jungtinės Tautos, G7/8, G20, Tarptautinio valiutos fondo, Pasaulio banko ar Pasaulio prekybos organizacijos. Dabarties problemas galėtų išspręsti Jungtinių Tautų organizacijos ar G20 reformos. Tačiau, norint įvykdyti bent pastarąją, reikėtų turėti tikrų regioninių lyderių – valstybių, galinčių tinkamai reprezentuoti savo regionus. Tad nesunkiai kyla klausimas, ar dar ilgai globaliam pasauliui pakaks šiuo metu egzistuojančio eklektiško tarptautinės sistemos modelio? Vargu.

Ketvirtoji naujosios „pasaulio tvarkos“ dimensija – globali aplinka. Šiuo metu tai yra arena, kurioje vyksta bene aršiausios diskusi-

jos tarp ekoradikalų ir modernistų. Ko gero, didžiausia jų diskusijų problema yra, kad reikia susitarti, kaip sutalpinti daugybę skirtingų ir kartu glaudžiai susijusių problemų po vienu „globalios aplinkos“ stogu. Ši nesugebėjimą susitarti lemia tai, kad daugelis politikų ir valstybių nenori įsipareigoti, nes nemato ar apsimeta nematančios problemų. Be to, vis dar kone vaikiškai paisoma suverenumo srityje, kurioje jis menkai reikšmingas – gamtos pasaulio problemos neturi sienų. Tačiau, rodos, padėtis gerėja, nes vis daugiau šalių bendradarbiauja ir vis labiau įsisaugojamas gamtinių ekologinių problemų rimtumas. Deja, ir tai dažniausiai nusveria vienas paprasčiausias klausimas – kas už visas priemones sumokės?

Apibendrinamas profesorius G. Sørensenas užsiminė apie labai svarbų naujosios „pasaulio tvarkos“ aspektą – liberalizmo dilemą, taip pereidamas prie kitos paskaitos apie demokratiją ir demokratizaciją. Dabar gyvename liberaliame pasaulyje, kokio dar niekas neregėjo. Ką tokiu atveju liberaliosios demokratijos turėtų daryti? Ar jos turėtų būti aktyvios, skatindamos liberaliųjų vertybių sklaidą ir būti priešakyje kovodamos su diktatoriais? Ar kaip tik priešingai – palikti juos ramybėje, gerbti valstybių suverenumą ir pamiršti intervencijos galimybę, o tose šalyse kylančias problemas palikti spręsti patiems vietiniams gyventojams?

Šias sudėtingas problemas sieja dvi liberalios laisvės dimensijos. Pasyvioji teigia, kad laisvė reiškia palikti kitus ramybėje, kad tai kiekvieno asmeninis sprendimas ir pagarba kitokioms nei tavo vertybėms. Aktyvioji kalba apie aktualias visiems universalias vertybes (kaip antai žodžio laisvė, asociacijų laisvė ir kitas), kurias liberaliosios demokratijos šalininkai turėtų aktyviai propaguoti. Žinoma, visi diktatoriai, trukdantys šioms laisvėms gyvuoti, turėtų būti pašalinti.

Taigi iškyla dilema, ką rinktis. Per daug aktyvizmo gali privesti prie liberalaus imperializmo, o per daug nuosaikumo leis autoritarams ir toliau veikti savu, tarptautinių santykių normų neatitinkančiu, būdu. Į šį klausimą nėra ir negali būti lengvų atsakymų ar dėl jo daroma kompromisų, nes kiekvienas pasirinkimas linktų į vieną kraštutinumą.

Galiausiai, norėdami kalbėti tokia tema, niekada neišvengsime labai neapibrėžto ir nekonkreto kalbėjimo. Profesorius taip pat atkreipė dėmesį, kad, kalbant apie pasaulio tvarką, yra natūralu, jog periferinės valstybės, tarp jų ir Lietuva, yra ir bus paliekamos nuošalyje. Užbaigdamas pirmąją paskaitą dar paklausė – mums, gyvenantiems liberalioje visuomenėje, yra ir, rodos, bus gerai, tačiau kaip bus su kitais?

Antrąją paskaitą „Demokratija ir demokratizacija“ G. Sørensenas paskyrė demokratijai ir jos plitimui bei raidai, grįsdamas tokį pasirinkimą ne vien įvykiais Šiaurės Afrikoje, kurie sužadino ketvirtosios demokratizacijos bangos viltis, nors dėl jos jis buvo kiek skeptiškas, bet ir dėl to, kad šiuo metu demokratizacija, nepaisant paskutinių dešimtmečių pažangos, gyvena ne geriausius savo laikus. Pirmiausia, buvo pabrėžta santykinė demokratijos sėkmė pastaraisiais dešimtmečiais – demokratinų valstybių per trisdešimt metų padvigubėjo. Tačiau šis demokratijos „pasiekimas“ reliatyvus todėl, kad pačių valstybių skaičius per tą patį laikotarpį padidėjo kone trečdaliu. Ir padidėjo ne demokratinų, bet vadinamojoje „pilkojoje zonoje“ esančių valstybių skaičius. Tokios valstybės nėra demokratinės, tačiau nėra ir autoritarinės, jos yra kažkur pusiaukelėje. Svarbu pabrėžti, kad kai kurių tokių valstybių būklė yra pereinamoji demokratijos link, tačiau kitos nė nežada judėti kurion nors pusėn – joms gerai ten, kur jos yra. Tokios šalys organizuoja visuotinius rinkimus, nors juose ir daroma pažeidimų, tačiau tuo neretai ir apsiriboja. O tai reiškia, kad konsolidacija nevyksta. Šios šalys ir kelia daugiausia nerimo, nes, papūtus kokiam stipresniam politiniam vėjui, jos kaip kokie karklai ir nusvirtų ne į tą pusę. Ir čia turimas omenyje ne švelnus demokratinis vėjelis. „Atsiverti“ demokratinėms permainoms nėra sunku, sunkiausia yra demokratinė konsolidacija ir įsipareigojimai universalioms liberaliosioms vertybėms. O ar išorinė intervencija gali pašalinti šį galvos skausmą? Atsakymas buvo kone aiškus – pernelyg menka tikimybė, tai būtų jau per vėlu bei perdėm sudėtinga.

Toliau TSPMI svečias perėjo nuo demokratijos „kaip vertybės pačios savaime“ prie diskusijos apie galimas demokratijos pasekmes.

Daugelis šiuolaikinių Vakarų politikų bando įteigti idėją, kad demokratija savaime reiškia vystymąsi ir taiką pasaulyje. Tačiau yra labai daug problemų ir metodologinių nenuoseklumų bandant įvertinti ryšį tarp demokratijos ar diktatūros ir ekonominės raidos bei visuomenės gerovės lygio. Neįmanoma teigti, kad demokratinės sistemos egzistavimas savaime reiškia aukštesnį socialinės gerovės lygį. Yra tam prieštaraujančių įrodymų, pavyzdžiui, nemaža dalis autoritarinių režimų geriau tvarkosi su ekonomikos plėtra, nes joms lengviau susitelkti į vieną tikslą, kitus visuomeninio gyvenimo aspektus nustumiant į viešosios politikos pakraščius. Nors demokratinėms valstybėms ir sekasi gerai, tačiau ne taip, kaip būtų galima tikėtis. O kai kurioms autoritarinėms laikomoms valstybėms (Taivanui, Kinijai, galbūt Vietnamui) sekasi gerokai geriau nei demokratinėms. Kodėl taip yra? Todėl, kad demokratinių valstybių vadovai susiduria su didžiuliu visuomenės spaudimu priimdami sprendimus. Galiausiai G. Sørensenas pabrėžė, kad tinkamas išorinių ir, svarbiausia, vidinių jėgų spaudimas gali priversti autokratas padaryti daug gero visuomenės labui.

Kalbėti apie demokratijos ir taikos santykį profesorius pradėjo nuo Immanuelio Kanto, kuris teigė, jog taika tarp demokratinių valstybių egzistuoja dėl trijų pagrindinių principų – demokratinių taikos konflikto išsprendimo normų, bendrų moralinių pamatų bei ekonominės demokratijų tarpusavio priklausomybės. Kanats buvo visiškai teisus, nes šiais laikais sunku surasti smurtinių konfliktų pavyzdžių tarp demokratinių valstybių. Tačiau „pilkojoje zonoje“ esančioms valstybėms ši teorija negalioja. Priešingai nei ji teigia, tarp šių valstybių kyla daugiau, o ne mažiau smurtinių konfliktų nei tikėtumės. Be to, demokratinės valstybės vis dar išitraukia į karus, kad ir ne tarpusavio. Nors tai neprieštarauja teorijai, tačiau vis tiek yra nieko verta. Demokratinėse valstybėse taikos sąvoka yra pernelyg stipriai ir kone instinktyviai determinuota (igimta), tad kartais nebežinome, kur yra ir ar išvis yra jos pabaiga.

Baigdamas profesorius G. Sørensenas dar kartą pabrėžė, kad per pastaruosius trisdešimt metų demokratija padarė didelę pažangą, ta-

čiau vis dar daugybė valstybių yra pereinamojoje „pilkojoje zonoje“ tarp išsivysčiusios demokratijos ir autoritarinio režimo, ir lieka neaišku, į kurią pusę jos pasuks. Jis pabrėžė, jog apie demokratiją turime kalbėti kaip apie visur esantį gyvą, nuolat besikeičiantį organizmą, taip pat ir savo pačių šalyje. Šalies režimo tipas yra kintantis ir skirtingose vietose vis kitaip apibrėžiamas. Valstybės, kurios vadinasi ir yra vadinamos demokratinėmis, tarpusavyje labai skiriasi. Tad neįmanoma nustatyti vieno nekintančio demokratijos apibrėžimo. Tas pats yra ir su autoritarizmo ar diktatūros sąvokomis.

Svečias reziūmavo, kad, atsižvelgiant į esamas skirtingas demokratijos tendencijas, kiekvienam individui, gerbiančiam universalias liberaliąsias vertybes, yra paliekama teisė apsispręsti ir susikurti savo asmeninę nuomonę apie dabartinę demokratijos situaciją ir demokratizacijos procesą visame pasaulyje.

G. Sørenseno paskaitų ciklą finansavo patys studentai – 2009 m. Politologų dienų metu suorganizavo aukcioną rinkti lėšas kviestinio dėstytojo paskaitoms TSPMI. Po dvejų metų idėja buvo įgyvendinta.

VYTAS NEVIERA